

Kerk en (ook de staat) Israël
Bezien door de bril van de tweede wereldoorlog.
Lezing Tenach en Evangelie, zaterdag 15 november 2008.

Drie miniaturen.

Als het gaat over de tweede wereldoorlog dan is het eerste begrip dat velen en ook mij in gedachten komt de ramp die toen het joodse volk trof: de holocaust, de sjoa, Auschwitz, de zes miljoen. Naar een woord van Abel Herzberg: je moet niet zeggen dat er zes miljoen Joden omgebracht werden; er werd één jood omgebracht, en dat zes miljoen keer. In andere woorden: je moet proberen de onvoorstelbaar grote verschrikking inzichtelijk te maken door van het totaalbeeld als het ware miniaturen uit te lichten en te bezien.

Wat Nederland betreft, we zijn hier in Amsterdam, de stad waar tienduizenden joodse mensen werden weggevoerd; maar ook de stad van de februari staking.

Toch kies ik voor het eerste miniatuur het dorp Zuidlaren, waarover Geert Hovingh, predikant aldaar, het volgende schreef: "Pas vorig jaar hoorde ik hoe het [de wegvoering van de joden] in Zuidlaren is gegaan. Ze kregen – zoals overal – een oproep om op die dag en dat uur klaar te staan met een koffer waarin het allernoodzakelijkste en kostbaarste was opgeborgen. Ze werden door Nederlandse politieagenten opgehaald, maar die hadden ze de avond tevoren nog gewaarschuwd dat ze nu nog weg konden. Ze gingen niet. Op de markt stond een paard en wagen van een plaatselijke bode. Die moesten ze uit eigen zak betalen. Uiteindelijk werden daar veertien van de vijftien Zuidlaarder joden verzameld. Ze moesten nog lang wachten, want er ontbrak een joods meisje dat bij een vriendin in Groningen logeerde. Die werd de volgende dag opgehaald. Uiteindelijk klommen ze allemaal op de kar. Een jongen had zijn trekharmonica meegenomen en speelde een vrolijk wijsje. En voor de ramen stonden alle Zuidlaarders, machteloos, met tranen in de ogen, woedend, op de Nederlandse politiemannen maar ook op de joden zelf, die zich zo maar lieten wegrijden."¹

In dezelfde brief schreef Hovingh: "Dat – in het verzuilde Nederland - joden eerder geneigd waren te luisteren naar de adviezen van de Joodse Raad dan naar de waarschuwingen van niet-joodse verzetsmensen is gebeurd in Zuidlaren: vier joodse gezinnen kregen meerdere malen onderduikmogelijkheden aangeboden – hun kinderen hebben zelfs enige tijd ondergedoken gezeten op Dennenoord – maar uiteindelijk gingen ze toch gepakt en gezakt naar Westerbork."

Het is nu nauwelijks meer in te denken hoe moeilijk en dramatisch de beslissing was om onder te duiken, of niet. Het volgende miniatuur speelde zich af in Schiebroek waar een jong joods echtpaar woonde; ze hadden een kind; een jongetje van drie jaar, Leo. Hij wilde onderduiken, zijn vrouw durfde het niet aan. Hij was vertegenwoordiger van een firma in damesmode en kwam als reiziger in een textielzaak. De eigenares was een weduwe van middelbare leeftijd. Hij vertelde tijdens een zakenbezoek over het dilemma waarvoor hij en zijn vrouw stonden. Toen de Duitsers de duimschroeven aandraaiden, reisde die zakenvrouw naar Schiebroek en zei: "Wat jullie voor jezelf beslist daar blijf ik buiten, maar geef mij dat kind mee." Aldus is geschied. Na haar vertrek, zo vertelden de ouders later, zei de man tegen zijn vrouw: "Als jij niet wilt onderduiken, dan schiet ik eerst jou dood en dan mezelf". Zij zwichtte. Het drietal heeft de oorlog overleefd.

Het derde en laatste miniatuur speelt in het dorp Renkum. Twee ongetrouwde zusters, de dames Cohen – ze hadden een winkel in boter, kaas en eieren - waren ondergedoken. Toen de oorlog langer duurde dan verwacht was, werd de gastheer steeds banger, en vroeg de zusters een ander adres te zoeken. In de nacht hebben ze toen bij een paar bekenden aangebeld en

gevraagd: “Wilt u ons in huis nemen?” Niemand durfde het aan. De twee zusters zijn toen naar de Rijn gegaan en hebben zich verdrongen. Later spoelden hun lichamen aan in Wageningen; ze hadden zich met een lint aan elkaar vastgebonden.

Schaamte.

Menigeen van mijn generatie denkt met schaamte terug aan die tijd; menigeen heeft toen gefaald. Een zoon praatte erover met zijn ouders, die zeiden: “Ja, wat wist je? We wisten niet dat het zo erg was, dat er zoiets als Auschwitz bestond. Maar de zoon maakte zijn vader, die bij zijn a.s. schoonouders “heerlijk ondergedoken” had gezeten, verwijten: “Waarom ben je niet in het verzet gegaan?” “Rood hoofd, geen antwoord, schaamte, denk ik achteraf. Hij was geen held. Hij hield zich gedeisd zoals de meesten. Hij behoorde tot de grijze meerderheid”. Aldus een zoon over zijn vader.

Slechts een kleine minderheid van de Nederlandse bevolking heeft zich tijdens de tweede wereldoorlog met de daad ingezet voor de vervolgte joodse medemens. Dat gevoel van schaamte jegens de joden werd en wordt vaak overgedragen op de tweede en zelfs de derde generatie.

Kijken naar de Kerk.

Maar hoe stond het met de kerk? In die tijd - als jongeman – had ik van kerk, christenen en geloof geen hoge pet op. In de diensten op zondag placht ik wel aanwezig te zijn, want de druk van ouderlijk gezin en omgeving was groot. Maar het meeste van wat er vanaf de preekstoel beweerd werd achtte ik volslagen irrelevant. Toch, op een zondag kort na de februaristaking (1941), aan het eind van een naar mijn smaak saaie dienst, werd er een herderlijk schrijven van de synode voorgelezen waarin duidelijk stelling genomen werd tegen de bezettende macht en de synode het tegen de joden gerichte Duitse racisme afwees. In mijn dagboek schreef ik: “Eindelijk heeft de kerk manentaal gesproken”.

De Nederlandse kerken hebben diverse malen publiekelijk geprotesteerd tegen de vervolging van de joden. Ook de kerken in diverse andere landen. Vele jaren later zou ik, in Israël, gesteund door vrienden en wetenschappers van Yad Washem, een en ander grondig nagaan. De vrucht van dat onderzoek is *The Grey Book*²; beslist geen Witboek dus want de houding van de Kerken tijdens de tweede wereldoorlog is niet volmaakt geweest; maar evenmin een zwartboek, want er waren lichten in het donker en een jongere generatie kan niet navoelen hoe zeer dit bovengronds verzet ons toen in het midden van de duisternis van de Duitse bezetting getroost en bemoedigd heeft: het Woord als wapen. Daarmee hebben onze voorgangers en leidlieden niet alleen hun vrijheid maar ook hun leven in de waagschaal gesteld. In een tweede publicatie, speciaal over de houding van de Nederlandse kerken, zou ik schrijven: ”Omdat schrijver dezes in de oorlogsjaren pas goed de *misère* van de kerk ontdekte, heeft hij op het punt gestaan kerk en geloof vaarwel te zeggen. Maar het tijdens de kerkdienst voorlezen van de protesten tegen de Jodenvervolging was een factor die hem geholpen heeft, toch nog heil in de kerk te blijven zien, en te vinden”³.

Onze synode nu.

Licht en donker. In een onlangs door de synode van de besproken nota over het Israëlisch-Palestijns conflict hebben de opstellers wel oog gehad voor het donker. Ze schrijven over “het groeiende schuldbesef van de kerken over het christelijke aandeel in de Sjoa, ook via de rol van zwijgende toekijkers” (p. 28); twee bladzijden verder heet het: “Een geschiedenis [van de sjoa] waar westerse christenen veelal onbeschadigd uit te voorschijn kwamen, als toeschouwers en soms als daders...”. Ze hebben evenwel geen oog voor het licht dat toen geschieden heeft en dat is mijns inziens een kwalijke zaak en wel om tenminste drie redenen. Ten eerste omdat het niet klopt met de feiten, zoals die - wat Nederland betreft – weergegeven

zijn ook door bijv. L. de Jong in zijn *opus magnum*⁴. Of had iemand maar de moeite genomen het na te gaan in de *Encyclopaedia Judaica*, lemma *The Holocaust – Protestant and Greek Orthodox Churches*. Ik weet wat er in dat artikel staat want ik heb het indertijd mogen schrijven. De Kerk heeft onder uiterst moeilijke omstandigheden herhaaldelijk gesproken, De protesten werden in de dienst op zondag voorgelezen door predikanten en die riskeerden daarmee hun vrijheid. Gelukkig kunnen synodeleden en ambtsdragers in onze tijd zonder enig gevaar hun taak vervullen! Hun past respect voor de voorgangers van toen.

Ten tweede omdat men daarmee geen recht doet aan onze voorgangers van toen, een rij van geloofshelden. Met de schrijver van de brief aan de Hebreëen zeg ik: de tijd ontbreekt me om te vertellen van Buskes, Gravemeyer, Donner, Pontier, Slomp en Boot. Ze lieten gerechtigheid gelden, hebben hun zwakheid krachtig overwonnen. Anderen werden gemarteld tot de dood erop volgde. Weer anderen kregen te maken met bespotting en geseling, met arrestatie en gevangenschap. Met dankbaarheid gedenk ik dominee B.D. Smeenk, vanaf zomer 1943 predikant in mijn woonplaats. Hij zei in een preek over de jongelingen in de vurige oven, met verwijzing naar Daniël 3:17-18: “God is machtig ons te verlossen, maar ook indien niet, we zullen niet buigen voor het beeld, voor de afgod van het nationaal-socialisme.” Tientallen joden danken aan deze ene predikant hun leven. Toen mijn broer Wim gevangen zat en voor de Duitse rechter zou verschijnen bad ds. Smeenk op de zondag aan de rechtszitting voorafgaand openlijk voor Wim Snoek, en de voorbede werd gevolgd door dankzegging: dat er mensen waren als hij die bereid waren hun leven te wagen ter wille van hun medemens. Het ging me door merg en been.

Ten derde acht ik het verdrietig dat onze synode geen oog heeft voor het licht in die donkere tijd, omdat de nu opgroeiende generatie het kerkelijk bedrijf niet in alle opzichten als inspirerend ervaart. Het “gedenkt uw voorgangers” (Hebr. 13:7) zou de kerk vandaag tot zegen en tot inspiratie kunnen zijn. Toen hebben die voorgangers mij persoonlijk geholpen – zoals gezegd – om toch nog heil in de kerk te zoeken en te vinden.

Piekerend over de mogelijke oorzaak van dit zwijgen van de synode nu over het spreken van synode en kerken toen kom ik tot het vermoeden dat men lijdt aan de kwaal van de tweede (en soms al derde) generatie. Men schaamt zich, want de eigen ouders en/of grootouders hebben het niet aangedurfd een joodse onderduiker te nemen, hebben wel vroom psalmen in de kerk gezongen maar verder geprobeerd zonder kleerscheuren de oorlog door te komen. Het feit dat de Kerk wél het een en ander gezegd en getuigd heeft is eigenlijk niet zo prettig want tegen die achtergrond komt het te kort schieten van je eigen ouders des te pijnlijker uit. Dus je negeert, bagatelliseert of ontkent – en dat doe je, bijna zonder dat je het zelf door hebt.

Kijken naar de staat Israël.

De herinnering aan de verschrikkingen die het joodse volk tijdens de tweede wereldoorlog troffen, maakt dat de staat Israël zowel bij joden als niet-joden veel sympathie geniet. Uit joodse kring noem ik het voorbeeld van Isaac Lipschits. Hij schreef het boekje *Onbestelbaar – Herinneringen in briefvorm aan de Jodenvervolging in Rotterdam*⁵, dat gratis in heel Rotterdam verspreid werd. Het is een aangrijpend relaas. Een citaat: “En de Joden hebben een eigen land, een eigen staat gekregen. ‘Gekregen’ is eigenlijk niet het goede woord, want ze hebben er hard voor moeten vechten. De Joden over de hele wereld werden opgeroepen om te komen helpen. Ik ben er als vrijwilliger heengegaan (...) Waar ik het meest trots op ben en wat me nog vaak voldoening geeft is dat ik in 1948 als vrijwilliger heb dienst genomen in het leger van Israël” p. 48-49).

Als voorbeeld van sympathie onder niet-joden moge de daad van de toenmalige Nederlandse minister van defensie, Henk Vredeling, gelden. Tijdens de Oktoberoorlog (1973) zat Israël in het nauw door de onverwachte aanval van Egypte en Syrië. Het zat dringend verlegen om munitie en reserve onderdelen. Het vroeg Nederland erom. Van der Stoep was tegen, Den Uyl

wist officieel van niets en Vredeling deed het: “Van der Stoel had gelijk, het was onverantwoord, maar het was ook onverantwoord als de Israëli’s eraan gingen. Ja, dat moet je dan afwegen. Ik heb die rotoorlog van ’40-’45 meegemaakt. Zoiets wil je niet nog eens zien gebeuren”⁶.

Ook voor mij is de herinnering aan de tweede wereldoorlog een van de redenen om achter het bestaansrecht van Israël te staan. Toen, in 1991, Israël vanuit Irak beschoten werd met Scud-raketten, schreef ik: “(...) ik sta achter het besluit van onze regering om een batterij *Patriot* afweerraketten te sturen. In principe zou ik bereid zijn om als vrijwilliger mee te gaan naar Israël, maar mijn leeftijd laat het niet meer toe en ook ben ik een onhandig mens”⁷. Dat principe geldt nog steeds. Daarnaast gelden juridische overwegingen: Israël is gesticht na een uitspraak van de VN en is aanvaard als lid ervan.

Niet juist acht ik het, Israël’s bestaansrecht te baseren op bijbelse gronden, ook al spreekt mijn kerk, de PKN, mijns inziens terecht van de onopgeefbare band van de Kerk met het volk Israël. In mijn jeugd werd veel gesproken van “het drievoudig snoer: God, Nederland en Oranje”. Die combinatie vind ik eng want ze opent de deur voor nationalisme, afgoderij en verblindheid ten opzichte van eigen nationale fouten. Van die verblindheid biedt de geschiedenis schokkende voorbeelden. Ik verzet me daarom op dit punt tegen de theologie van de Duitse theoloog F.-W. Marquardt, die probeert de staat Israël en het recht op het land een theologische basis te geven. Maarten den Dulk heeft indertijd in *Michsjol* op een voor mij overtuigende manier Marquardts “landtheologie” weerlegd⁸.

Wat en wie buiten beeld bleven, jarenlang.

Het woord Palestijnen komt in de titel van deze lezing niet voor.

Die eerste zomer in Israël, in 1958, reed ik eens met de latere oprichter van Nes Ammim, dokter Johan Pilon, terug naar Tiberias. “Laten we hier even stoppen”, zei Johan; er stond geen huis. Ik parkeerde de auto langs de kant. Vlakbij was een heuvel. We wandelden omhoog. Daar was een cactushaag en erachter een ruïne. “Een verlaten Arabisch dorp”, zei hij; “kom mee”. Blijkbaar was hij hier eerder geweest. Er waren wijnstokken en de druiven waren rijp. We plukten ze en aten met smaak. Een paar mooie trossen namen we mee naar huis. Waarom ook niet: het gebied was verlaten en er was niemand anders om die druiven te plukken. Geen enkele gedachte heb ik toen besteed aan de mensen die daar gewoond hadden, die de wijnstokken geplant hadden. Evenmin heb ik me afgevraagd waarom ze vertrokken waren en waar ze heengegaan waren.

Nu weet ik dat er in Israël meer dan 480 plekken zijn waar eens een Palestijns dorp was, waar mensen rondom 1948, het jaar van de stichting van de staat Israël, gevlucht zijn voor het oorlogsgeweld dan wel verdreven. De plek waar eens zo’n dorp lag en de landerijen die erbij hoorden is nu vaak in het bezit van een kibboets; soms ook heeft men alles ondergeschoffeld en er een park aangelegd, in een poging iedere herinnering aan het verleden uit te wissen. Het kan zijn dat je in Israël in onbewoond gebied zomaar een haag cactussen vindt: een teken dat daar voor 1948 een Palestijns dorp was. In die tijd wist ik dat niet en ik wilde het ook niet weten, want het paste niet in mijn denkkader en het kwam me ook niet in mijn kraam te pas; ik was door mijn kerk gezonden met de opdracht naar vermogen de dialoog te voeren met het joodse volk; over de Palestijnen had niemand me verteld.

Het Schotse centrum in Tiberias ontvangt – nog steeds – groepen toeristen en pelgrims en ook menig Israëli logeert er graag. In de keuken werkte ook een Arabisch meisje: haar naam ben ik vergeten, haar gezicht zie ik nog voor me. Ze kwam uit Eilabun, een Palestijns dorpje ten noorden van Tiberias. Ze zei eens tegen me: “In Eilabun zijn vreselijke dingen gebeurd”. Ik sloeg er geen acht op, toonde geen behoefte haar verhaal te horen. Daar schaam ik me voor. Jaren later, in 1987, heb ik het kunnen lezen bij Morris⁹ en Pappé¹⁰.

Toen de Israëlische soldaten naderden hing de bevolking van Eilabun witte vlaggen uit en de soldaten werden verwelkomd door de vier geestelijken. Maar het leger ontdekte in een van de huizen de afgehakte hoofden van twee Israëlische soldaten. Toen moest de bevolking zich verzamelen op het dorpsplein. Twaalf jongemannen werden uitgekozen; die werden geëxecuteerd. 42 andere jongemannen werden naar een detentiekamp gestuurd. De rest van de bevolking werd door het leger naar de grens met Libanon gedreven, door bergachtig en rotsachtig terrein. Onderweg werden ze beroofd van geld en kostbaarheden. Eilaboun werd geplunderd. Toch liep het nog relatief goed af voor de meeste bewoners: hun verzoek om terug te mogen keren en Israëliisch staatsburger te worden (anders kon je immers maar zo opnieuw worden gedeporteerd) werd ingewilligd wat betreft de christenen van Eilaboun – niet de moslims.

Van 1967 terug naar 1944.

Naar mijn herinnering viel het moment waarop ik door de bril van de tweede wereldoorlog ging kijken ook naar niet-joodse slachtoffers, kort na de zesdaagse oorlog (juni 1967). Mijn gezin en ik kregen, evenals vele anderen in Israël, verlof om een uitstapje te maken naar de Golan hoogte, aan het eind van de oorlog door Israël veroverd op Syrië. De bevolking was gevlucht; het gebied was desolaat. We kwamen in de uitgestorven stad Kuneitra. Het was te zien: hier en daar was er al geplunderd.

Toen kwam terug in de herinnering eind september 1944, na de slag om Arnhem: mijn dorp moest evacueren op last van de Duitsers. Stilletjes ging ik nog een keer terug om nog wat kleren op te halen; ons huis was toen al geplunderd. Na negen maanden konden we terug naar ons dorp: aan de Duitse bezetting was een eind gekomen. De vluchtelingen van 1967 mochten niet terug, en evenmin die van 1948.

Appels en peren? Het standpunt van Avraham Yehoshoea.

Maar kun je wat Israël de Palestijnen aandeed vergelijken met wat Duitsland jegens ons bedreef in de jaren 1940-1945? Dat is van Palestijnse kant wel beweerd. De naam Auschwitz werd daarbij gebruikt, door beide kanten trouwens. Abba Eban noemde indertijd Israëls grenzen van vóór juni 1967: “Auschwitz-grenzen. Ik acht dat woordgebruik verwerpelijk of het nu Palestijnen zijn die zich eraan schuldig maken dan wel Israëli’s.

Nu heeft evenwel de Israëlische auteur Avraham Jehoshoea een parallel getrokken tussen de reacties van het Israëlische publiek op de gebeurtenissen in het bezette gebied, én die van de Duitsers die na de oorlog beweerden, niet te hebben geweten wat de Joden werd aangedaan. In de Israëlische krant Haaretz¹¹ zegt hij: “Wat er in Duitsland gebeurde is totaal iets anders dan wat er nu bij ons gebeurt. Maar wèl een punt van overeenkomst is het afweermechanisme, waardoor we onplezierige feiten niet tot ons laten doordringen. We raken eraan gewend dat er in het bezette gebied per dag soms vijf of zes doden vallen, dat een oud man door soldaten wordt doodgeslagen, dat een vrouw dertig dagen eenzame opsluiting krijgt en gevangenen afschuwelijk vernederd worden, dat een kwart miljoen mensen huisarrest krijgt.”

Jehoshoea vervolgt dan: “Misschien had ik toch niet de vergelijking tussen ons en de Duitsers tijdens de tweede wereldoorlog moeten maken. Een beter voorbeeld is dat van de Fransen in Algerije of van de Nederlanders in Indonesië. Maar het Franse en het Nederlandse volk konden nog als verontschuldiging aanvoeren dat het allemaal ver weg gebeurde, en dat ze het daarom niet wisten. Wij daarentegen hebben te doen met gebeurtenissen in een gebied dat vlakbij is.”

Maar juist dingen die vlakbij zijn die zie je niet. Dat is mijzelf dus overkomen en een van de redenen – besef ik nu – was, dat ik die dingen niet wilde zien. De al eerder genoemde Israëlische historicus Benny Morris, bespreekt in zijn zeer lezenswaardige *Righteous Victims – A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*¹² de vraag hoe het toch komt dat de Zionistische leiders vanaf het begin de “Arabieren” nauwelijks hebben gezien. Hij noemt dan

als derde factor: “het verlangen, schuldgevoelens te onderdrukken. De zionisten waren van plan om – politiek of zelfs fysiek – de Arabieren hun bezittingen af te nemen en weg te dringen (*to supplant*). Hun onderneming, hoe zeer ook gerechtvaardigd in het kader van joods lijden en wanhoop, was in moreel opzicht enigermate twijfelachtig”¹³. Zo was het vanaf het begin van het Zionisme. Theodor Herzl schreef al in 1895 in zijn dagboek: “De arme [Arabische] bevolking trachten we ongemerkt over de grens te brengen”¹⁴.

Darfur.

Op mijn artikel *De bijbel, de kerk, Israël en de Palestijnen*¹⁵ kwam een ietwat verbolgen reactie van collega Marja vd Beld en rabbijn Tzvi Marx, getiteld *Blind aan één oog*¹⁶. Daar heb ik hen in een (niet gepubliceerde) brief op geantwoord. Het zou te ver voeren hier onze hele discussie weer te geven – van hun manier van argumenteren ben ik niet onder de indruk - maar één vraag en mijn antwoord erop is zeker van belang. Marja/Tzvi ontkennen niet “dat de Arabische vluchtelingen sinds 1948 in kampen wegwijnen en dat is werkelijk walgelijk.” Ze begrijpen dat dat elk gevoelig mens in het hart raakt maar wijzen dan op de situatie in Darfur “waar mensen met miljoenen worden verdreven en vermoord zonder dat de wereld een vin verroert. Waar wordt nu de andere kant opgekeken en met twee maten gemeten?”

Mijn antwoord aan hen luidde als volgt. Ten eerste: toen de Wereldraad van Kerken (WCC) te Genève het programma lanceerde tegen de apartheid in Zuid-Afrika, werd gevraagd: “Waarom Zuid-Afrika, ofschoon er ook in andere landen rassendiscriminatie heerst?”. Het antwoord was: “Dat laatste is juist, maar we kunnen niet alles tegelijk en we voeren daarom actie tegen één land. De keus viel op Zuid-Afrika, omdat het blanke regiem aldaar over zulk een enorme macht beschikt”.

Ten tweede en voor mij weegt dat zwaarder: toen Israël in 1982 Libanon binnenviel, zei de Raad van Kerken in Nederland publiekelijk: “Juist vanuit onze verbondenheid mogen wij niet verzwijgen dat wij op grond van ons verstaan van Wet en Profeten de huidige weg van de staat Israël als heilloos beschouwen”¹⁷. De bezetting van Zuid-Libanon heeft 18 jaar geduurd, tot grote schade ook van Israël. De Israëlische cineaste Tamar Yaron schreef: “Als je van je land houdt moet je het bekritisieren”. Als Nederland in de fout gaat is het mijn plicht als Nederlander daar tegenop te komen. Zo direct kom ik nog terug op wat voor mij persoonlijk de kritische solidariteit met Israël betekent.

Collaboratie.

Het afschuwelijke is dat de lijn vanuit het verleden wordt doorgetrokken tot in het heden. Tot nu toe heeft iedere Israëlische regering het stichten van joodse koloniën midden in het bezette gebied, en het steeds uitbreiden ervan, niet alleen toegelaten maar ook bevorderd. De kolonisten dragen wapens en terroriseren de Palestijnse bevolking. Dat sommigen daarop geantwoord hebben met zelfmoordaanslagen acht ik verwerpelijk, maar hypocriet is het als stemmen uit de VS en Europa de zelfmoordaanslagen veroordelen maar aan Israëls annexatiepolitiek geen duimbreed in de weg leggen.

Nadat de oorlog tussen Israël en Hezbollah in Zuid-Libanon ontbrand was werd een wapenstilstand overeengekomen, maar op verzoek van Israël en met steun van de VS en ook van Nederland werd de datum van ingang met een paar dagen verschoven, want Israël wilde daarin Hezbollah beslissend verslaan. Dat is niet gelukt, maar Israël heeft tijdens die korte periode Zuid-Libanon wel bezaaid met clusterbommen. Die clusterbommen werden door de VS geleverd en via Schiphol aangevoerd. Het Westen (zowel de VS als de EU) probeert het democratisch gekozen Hamas door een boycot uit te schakelen en eist dat men gewapend verzet afzweert en Israël erkent. Niet alleen de VS maar ook de EU maken zich bij de Palestijnen volstrekt ongeloofwaardig als *honest broker*.

Als ik naar zoiets kijk door de bril van de tweede wereldoorlog, bedenk ik dat er toen op zijn minst vier verschillende posities waren die je kon innemen jegens de bezettende macht. Er was allereerst het verzet: daarvoor koos een minderheid. Dan was er de houding van accommodatie: je werkte niet mee maar ook niet tegen; je liet de Duitsers hun gang gaan. Een stap verder ging de collaboratie: dan werkte je actief mee, misschien wel met tegenzin en onder druk, uit angst voor gevangenisstraf of het verliezen van je baan; maar je deed wat de bezettende macht van je vroeg. Het ergste was: verraad.

Autisme.

Als het goed is, gaan niet alleen de slachtoffers van het conflict ons ter harte, de Palestijnen, maar ook het joodse volk en de staat Israël. Het is triest om te zien hoe Israël zich op een weg bevindt die doodloopt. Onlangs schreef de Israëlische prof. Zeev Sternhell: *Op weg naar het eind van de Joodse staat*¹⁸. Het slot van dat artikel luidt als volgt: "Als de [Israëlische] gemeenschap er niet in slaagt de kracht te vinden om zich te ontdoen van de nederzettingen – die een valstrik blijken te zijn – zal er hoogstens een droeve herinnering overblijven van wat nu nog de Joodse staat is". Ik vrees dat prof. Sternhell gelijk heeft.

Het lijkt wel alsof over Israël de straf komt die aangekondigd werd in Jesaja (6:10): "Maak het hart van het volk ongevoelig, stop hun oren toe, smeer hun ogen dicht. Dan kunnen ze met hun ogen niet zien, met hun oren niet luisteren, en tot hun hart zal het niet doordringen." Het lijkt op autisme.

Men annexeert Palestijns Jeruzalem maar geeft de Palestijnse bewoners die nota bene in Jeruzalem geboren zijn niet het burgerrecht maar slechts de status van ingezetene. Men bouwt een muur die Israëls veiligheid moet dienen maar steeds zichtbaarder een muur der schande wordt. Bijna iedere dag wordt wie bereid is tot lezen of luisteren geconfronteerd met een nieuw schokkend feit. Lees bijv. het artikel in *Wordt vervolgd*, het maandblad van Amnesty Internationa (oktobernummer): *Kostwinners van 14 in de Jordaanvallei*. Israël voert een politiek die onrechtvaardig is, maar ook kortzichtig om niet te zeggen stupide.

Dat betekent overigens niet dat de Palestijnen engelen zijn. Een zelfmoordaanslag tegen de burgerbevolking is en blijft verwerpelijk, een gruwel. Maar verzet - ook gewapend verzet - tegen de bezetter is legitiem; ook tegen de kolonisten, die zelf bewapend zijn en telkens de Palestijnse bevolking in hun omgeving terroriseren, daarbij nauwelijks gehinderd door de politie of het leger van Israël.

Kritiek toegestaan.

Kritiek op de staat Israël is niet alleen toegestaan, het is noodzakelijk wil Israël overleven. Soms staat diegene die Israël kritiseert, bloot aan pogingen tot intimidatie en demonisering van de zijde van hen die zich vrienden van Israël noemen. Voor die intimidatie ben ik persoonlijk niet zeer gevoelig, want ten eerste ben ik 88 jaar en dat is te oud om te schrikken van dat soort praat. Ten tweede zijn er tijdens de Duitse bezetting momenten geweest dat niet je goede naam maar je leven op het spel stond als je het waagde bepaalde dingen te doen. Maar deed je ze niet, dan zou je je geschaamd hebben. Welnu, ik zou me nu schamen als ik me door wie dan ook zou laten intimideren.

Wel hoop ik, steeds open te blijven staan voor eventuele correctie en eerlijke kritiek, gedachtig aan het schriftwoord: "(...) toets mij en ken mijn gedachten; zie, of bij mij een heilloze weg is, en leid mij op de eeuwige weg" (Ps. 139:23-24; NBG).

Het volk van de profeten.

Naar mijn vaste overtuiging blijft het volk Israël "het volk van de profeten, de stam van het verbond" (Liedboek voor de kerken, lied 3, vers 3). Dat geloof ik op grond van Tenach.

Volgens de profeet Jeremia zal God, nadat het volk Israël het eerste verbond verbroken had,

een nieuw verbond met hen sluiten: “Ik zal mijn wet in hun binnenste leggen en hem in hun hart schrijven. (...) Ik zal hun zonden vergeven en nooit meer denken aan wat ze hebben misdaan” (Jer. 31:33-34).

De profeten hebben het volk getroost met hun toekomstvisioenen, bijv. Jesaja (11: 5-6a) over de komst van een messiaanse vorst of leider: “Hij draagt gerechtigheid als een gordel om zijn lendenen en trouw als een gordel om zijn heupen” (gerechtigheid is bij de profeten een sleutelwoord). “Dan zal een wolf zich neerleggen naast een lam”; volgens joodse exegese slaat dat op volken: het machtige volk zal het zwakkere geen kwaad meer doen. Daarvoor al spreekt Jesaja over het kind, de zoon, die de naam zal dragen: “Vrededorst”. “Groot is zijn heerschappij, aan de vrede zal geen einde komen. Davids troon en zijn rijk zijn erop gebouwd, ze staan vast, in recht en gerechtigheid” (Jesaja 9: 6).

In zijn brief aan de Romeinen schrijft Paulus dat het joodse volk – ook na de komst van Christus dus – een speciale status houdt, niet omdat ze braver of aardiger zouden zijn dan niet-joden. “Heeft God zijn volk dus verstoten? Beslist niet!” (11:1) “God blijft hen liefhebben”(11:28). Maar als dit volk zich misgaat dan is dat erg (Rom. 2: 9,11).

Mensen.

God heeft mensen nodig, en als het erom gaat onrecht aan de kaak te stellen dan mag je verwachten dat er telkens joden zijn die hun stem verheffen; desnoods als eenling, tegen de stroom in, zoals eens de profeten. Daarbij bedenk ik dat Jezus eens tegen de Samaritaanse vrouw zei: “de redding komt van de Joden” (Johannes 4:22).

En inderdaad, daar is de klokkenluider Mordechai Vanunu, die als atoomtechnicus bekend maakte dat Israël over een arsenaal van kernwapens beschikt. Vanunu werd veroordeeld tot achttien jaar gevangenisstraf, heeft die straf uitgezeten maar mag nog steeds Israël niet uit. Het is waar, hij liet zich ook nog dopen; maar hij blijft jood.

Als tweede noem ik David Grossman, die zijn boek *Over de Grens*¹⁹ schreef; hij stak letterlijk de grens over, luisterde naar de verhalen van de Palestijnen maakte ze wereldkundig. In zijn brochure *De ander van binnenuit kennen*²⁰ schrijft hij: “Want als we de ander van binnenuit kennen – ook als deze ander een vijand is – dan kunnen we nooit meer helemaal onverschillig tegenover hem staan.(...) We kunnen ons niet, met ons gebruikelijke, beproefde gemak, onttrekken aan zijn lijden, aan zijn gelijk, aan zijn verhaal.”(p. 32).

Als derde noem ik de Amerikaans-joodse professor Norman Finkelstein die het boek *De Holocaust-industrie – Bespiegelingen over de exploitatie van het joodse lijden*²¹ schreef. Zijn ouders gingen door Auschwitz heen. Hij protesteert fel – misschien te fel - omdat men de herinnering aan de sjoa misbruikt om onrecht jegens het Palestijnse volk goed te praten. Onlangs wilde hij in Israël een lezing houden maar de toegang werd hem ontzegd.

De vierde en laatste jood die ik noem Eldad Kisch, een Israëlsche arts van Nederlandse komaf. Zijn vrouw is een dochter van Kleijs Kroon, de Amsterdamse dominee die een baanbrekend eenling is geweest. Zij en Eldad zijn lid van de Israëlsche organisatie Artsen voor mensenrechten. Eldad schreef een artikel in het kwartaalblad De Brug, dat u zo direct als u het wilt cadeau krijgt. Hij heeft beloofd er vaker in te zullen schrijven dus ik raad u aan een abonnement te nemen. Wat zou Kleijs trots zijn op zijn dochter en schoonzoon als hij dit wist; maar misschien weet hij het.

De bijzondere status van het joodse volk is niet exclusief. Anderen worden niet uitgesloten. Gods trouw en genade zijn universeel. De redding komt van de Joden, maar niet alleen van hen. Iedereen mag meedoen, ieder die honger en dorst heeft naar gerechtigheid. Ik noem tot slot de namen van twee niet-Joden.

Met dankbaarheid denk ik terug aan een Palestijn die in Israël mijn collega was: Naim Ateek. Als elfjarige jongen werd hij met vader,moeder, broertjes en zusjes verdreven uit hun

woonplaats Beisan door het Israëlische leger. Ze moesten huis en haard verlaten; alleen een koffertje met inhoud mochten ze meenemen. Later werd Naim predikant in de Anglicaans-Palestijnse kerk. Hij pleit bij zijn volksgenoten voor erkenning van de Holocaust: “We moeten toegeven dat wij als Palestijnen hebben geweigerd de verschrikkelijke tragedie van de Holocaust te accepteren, laat staan tot ons door te laten dringen. (...) Het was de Holocaust en de Holocaust alleen die de noodzaak schiep tot de verwezenlijking van een thuishaven voor de Joden²¹.”

Een andere Palestijn die diepe indruk op me maakte is de Grieks-Katholieke Elias Chacour, eens pastoor in het Galilese dorpje Ibillin, nu aartsbisschop van Galilea. Ook hij en zijn familie werden uit hun geboorteplaats verdreven, ook al had de Israëlische commandant op wiens bevel ze hun dorp verlieten ze een schriftelijke verklaring gegeven dat het slechts om een paar dagen ging en dat ze terug zouden mogen. Ze maakten hun zaak aanhangig bij het Israëlische Hoge Gerechtshof, en wonnen! Maar in Israël beslist uiteindelijk het leger, en aan de vooravond van Kerstmis 1950 maakte het leger hun dorp met de grond gelijk. Niemand mocht terug.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw maakte Chacour deel uit van een delegatie van Palestijnse christenen die op uitnodiging aan de Raad van Kerken een bezoek bracht aan Nederland. Op de slotavond nam hij deel aan de gebeden. Ik hoor hem opnieuw: “Heer, we bidden U voor de joden, Uw kinderen, onze broeders. We bidden U: neem het stenen hart uit hen weg en schenk hun een levend hart”. Dat gebed werd geïnspireerd door een profetie van de profeet Ezechiël (zie 11:19 en 36:26).

Dat gebed is ook mijn gebed. Als dat gebeurt zal het autisme overwonnen zijn. Als dat gebeurt zal het zijn als een opstanding uit de doden.

1. Brief van drs. G.C. Hovingh aan mij, 26.1.2008.
2. Johan M. Snoek, *The Grey Book – A Collection of Protests against Anti-Semitism and the Persecution of Jews issued by Non-Roman Catholic Churches and Church Leaders during Hitler’s Rule*. Van Gorcum, Assen; 1969. Ook via internet te raadplegen: www.gutenberg.org/etext/14764
3. J.M. Snoek, *De Nederlandse kerken en de Joden 1940-1945*. Kampen, 1990; p. 14. ook via internet te raadplegen: www.gutenberg.org/etext//17139
4. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*; o.a. in deel V (‘-Gravenhage, 1974), p. 659-724.
5. Laren, 2008.
6. Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987, dromer en doordouwer*. Amsterdam, 2008; p. 306-309.
7. Johan Snoek, *Soms moet een mens kleur bekennen*. Kampen, 1992; p. 274. Ook via internet te raadplegen: www.oryx.tk
8. Maarten den Dulk, “*Landtheologie*”. In Michsjol, 2007, no. 1; p. 49 e.v.
9. Benny Morris, *The birth of the Palestinian refugee problem, 1947-1949*, Cambridge, 1987; p. 229-230. Zie ook: Benny Morris, *1948 – A History of the First Arab-Israeli War*. New Haven and London, 2008; p. 345 en 406.
10. Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford, 2006; p. 182-183.
11. Zie ook mijn artikel *Israël is Duitsland niet*; in Trouw, 8.2.1989.
12. New York, 2001.
13. a.w., p. 678.
14. Gedateerd: Parijs, 12 juni 1895.
15. Michsjol, 2007, no1; p. 10-37.
16. Michsjol, 2007, no. 3; p. 59-64.
17. Uitvoerder in: Michsjol, 2007, no. 1; p. 22.

18. Trouw, 26.9.2008.
19. Utrecht, 1988.
20. Amsterdam, 2007.
21. Amsterdam, z.j.
22. Naim Stifan Ateek, *Recht en gerechtigheid – Een Palestijns bevrijdingstheologie*. Den Haag, 1990; p. 206-207.

